

Д.А.Лаўшук (Магілёў)

АБ СІНАНІМІІ Ў БЕЛАРУСКАЙ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Як вядома, для тэрміналогіі характэрны адназначныя суадносіны азначаючага і азначаемага, што павінна было б страхавець тэрміны ад ужывання ў сінанімічным радзе. Але даследчыкі даўно пераканаліся ў тым, што для тэрміналогіі не ў меншай ступені, чым для літаратурнай мовы, характэрна асіметрыя, якая праяўляецца ў наяўнасці некалькіх тэрмінаў для абазначэння аднаго і таго ж паняцця. Існаванне сінанімаў у тэрміналагічных сістэмах, як і ў лексічнай сістэме наогул, абумоўлена ўнутранымі здольнасцямі

мовы па-рознаму называць адно паняцце. Але тэрміналагічная сінанімія ў параўнанні з агульнамоўнай мае свае спецыфічныя асаблівасці. У агульналітаратурнай мове «сінанімы суадносяцца пераважна з прадметным, дэнагатыўным значэннем, а ў тэрміналогіі – з паняццем, сігніфікатам» [1, с.129].

На сучасны момант у лінгвістаў няма адзінага разумення сінаніміі. Д.С.Лоттэ лічыць мэтазгодным выдзяленне ў тэрміналогіі адносных і абсалютных сінанімаў. У першых значэнне супадае толькі часткова, у другіх – поўнасцю, што і дае падставу большасці даследчыкаў называць абсалютныя сінанімы дублетамі (В.П.Даніленка, Б.М.Галавін, Р.Ю.Кобрын і інш.). Некаторыя лінгвісты наогул адмаўляюць наяўнасць сінаніміі ў тэрміналогіі: «Сінаніміі... ў тэрміналагічных сістэмах няма. Тое што звычайна лічыцца тэрміналагічнай сінаніміяй, уяўляе сабой... з'яву дублетнасці» [2, с.61]. Акрамя таго, у тэрміналогіі сустракаюцца і варыянты аднаго і таго ж тэрміна, якія «адрозніваюцца паміж сабой фанетычнымі і словаўтваральнымі элементамі ці сродкамі выражэння граматычных значэнняў, але не маюць ніякіх семантычных адценняў і поўнасцю супадаюць сваім значэннем» [3, с.27].

Зыходзячы з вышэй прыведзеных меркаванняў, паспрабуем вызначыць, наколькі памянёныя з'явы (сінанімія, дублетнасць, варыянтнасць) характэрныя для тэрмінаў сельскагаспадарчай галіны вытворчасці.

Сінанімія асабліва была характэрна для пачатковай стадыі фармавання сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы, калі адбываўся адбор лепшых сродкаў для намінацыі таго альбо іншага паняцця. Аналіз тэрміналогіі 20–30-х гадоў дазваляе канстатаваць вялікую сінанімічнасць тэрмінаў самых розных галін сельскай гаспадаркі. Напрыклад, каля 19% найменняў, змешчаных у праекце «Слоўніка сельскагаспадарчай тэрміналогіі» [4], утвараюць сінанімічныя рады.

Як вядома, на пачатковым этапе свядомай тэрмінатворчасці вызначальнай стала арыентацыя на выкарыстанне сваямоўных лексічных і словаўтваральных рэсурсаў, таму ў 20-30-я гады паралельнае выкарыстанне ўласнабеларускіх і пазычаных тэрмінаў сустракалася ў адзінкавых выпадках. Пазычваліся ў асноўным лексемы з літоўскай і польскай моў: *скірта* – *торп*, *асець* – *ёўня*, *адрына* – *пуня*, *падглеб'е* – *грунт*. У складзе дублетнай пары сустракаліся пазычанні і з заходне-еўрапейскіх моў: нямецкай (*сэджанцы* – *флянсы*), іспанскай (*штанка* – *мерынос*), а таксама лацінскай (*адзінка* – *індывідуум*, *перагной* – *гумус*). Адзінкавым пазычаным тэрмінам адпавядала сваямоўнае тэрміналагічнае

словазлучэнне: *экстэр'ер* – склад *цела*. У асобных выпадках дублетную пару ўтваралі два пазычаныя тэрміны: *сорт* – *гатунак*, *шынка* – *кумпя*.

У асноўным жа для абазначэння адной і той самай з'явы ці працэсу выкарыстоўваліся ўсходнеславянскія тэрміны з рознай унутранай формай, бо сельскагаспадарчыя паняцці (як, дарэчы, і паняцці іншых галіновых тэрмінасістэм таго часу) яшчэ не разглядаліся сістэмна: *абора* – *доржнік* – *загарад*, *азярод* – *пярэплат*, *ахвосце* – *аціра* – *вотрыны* – *вобмеці*, *жмакі* – *макуха*, *калатуха* – *боўтанка*, *палетак* – *зьмяна*, *племя* – *завод*, *ралья* – *пахаць*, *сєвазварот* – *пладазьмен*, *сєнажасьць* – *пожня*, *ясьлі* – *жэлаб* і інш. Іншы раз у сінанімічным радзе выкарыстоўваліся і структурна аднародныя лексемы: *жніварка* – *касярка* – *сявалка*, *парнік* – *расаднік*. Гэты факт сведчыць пра пачатак фармавання сістэмных адносін паміж адзінкамі сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы.

Сінанімічныя рады папаўняліся таксама за кошт замены тэрміналагічных словазлучэнняў адным словам: *араньне на зіму* – *зьябленьне*, *асобная расьліна* – *каліва*, *вянок цыбулі* – *пляцёнка*, *гадоўля свіней* – *свінарства*, *галоўка бурака* – *пяціўка*, *камінаваная сяварка* – *сяўнік*, *пашніўныя рэшткі* – *іржышча*. Узнікаюць і кароткія варыянты тэрмінаў: *мурожная сєнажасьць* – *мурог*, *падзолістая глеба* – *падзол*.

У сінанімічныя адносіны ўступаюць і кампаненты тэрміналагічных словазлучэнняў (тэрмінаэлементы): *адсвьяжасьць кроў* – *паднаўляць кроў*, *сукрыстая воўна* – *пакручаная воўна*, *засеў расьпыны* – *засеў раскідны*, *цэльнае малако* – *нязьбіранае малако*.

Акрамя наяўнасці дублетаў і сінанімаў, сельскагаспадарчыя найменні характарызуюцца вялікай ступенню варыятыўнасці. Сярод варыянтаў найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца словаўтваральныя (*адкормліваньне* – *выкормліваньне*, *адростак* – *парастак*, *даёнка* – *даініца*, *расьцяробка* – *выцяробка*, *уборка* – *прыборка*, *уходнасьць* – *абходнасьць*, *ярушка* – *ярка*) і фанетычныя (*абросць* – *вобруць*, *гародніцтва* – *агародніцтва*, *гурок* – *агурок*, *кроп* – *укроп*, *млын* – *млін*, *пєравясла* – *пярэвясла*). Часам сустракаюцца і марфалагічныя варыянты: *падсєаваньне* – *падсєў*, *памол* – *мліва*, *прэньне* – *прэль*, *цяленне* – *ацёл*.

Наяўнасць некалькіх лексем для намінацыі аднаго і таго ж паняцця ў 20–30-я гады можна растлумачыць не толькі адсутнасцю вопыту і трагедыяй у тэрмінатворчасці. Відаць, часам тэрміны-сінанімы свядома ўводзіліся членамі камісіі, якая працавала над стварэннем беларускай нацыянальнай тэрміналогіі, каб потым, у працэсе функцыянавання, праверыць жыццяздольнасць той ці іншай лексемы.

Паступова, у працэсе развіцця і ўдасканалення нацыянальнай тэрміналогіі многія сінанімічныя рады распаліся, але, як паказвае аналіз матэрыялу, сінанімія застаецца адным з асноўных недахапаў не толькі сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы, але і беларускай тэрміналогіі ў цэлым. Пры гэтым у сінанімічныя адносіны ўступаюць наступныя тэрміналагічныя адзінкі:

1) назоўнікі ўласнабеларускага і іншамоўнага паходжання (*асстойванне – седыментацыя, вялька – арфа, саджанец – флянс, стракаталістасць – альбінізм*);

2) два назоўнікі іншамоўнага паходжання (*арнітоз – псітакакоз, інцухт – інбрыдзінг, вібрыёз – кампічабактэрыёз, назематоз – пэбрына (пчол)*);

3) два і больш назоўнікі ўласнабеларускага паходжання (*акучнік – прапашнік – абганялка, амеце – высеўкі – пазадкі атрусенне – акрол, саломасіласарэзка – сячкарыя*).

Атрымала шырокае распаўсюджанне ў сучаснай сельскагаспадарчай тэрміналогіі і «сінтаксічная сінанімія» [5, с.54], што прадстаўлена наступнымі прадуктыўнымі тыпамі:

а) сінанімічная адпаведнасць «слова – словазлучэнне» (*аспароз – бугрыстая парша, брокалі – спаржавыя капуста*);

б) сінанімічная адпаведнасць «словазлучэнне – словазлучэнне» (*Аўэскі хвароба – несапраўднае шаленства – інфекцыйны бульбарны параліч, бурая бактэрыяльная гніць – слізистая хвароба бульбы, вільгацяёмістасць глебы паявая – адносная вільготнасць глебы*).

У сувязі з узмацненнем тэндэнцыі да ўвядзення кароткага варыянта тэрміна на змену нязручным у выкарыстанні шматслоўным найменням усё большую прадуктыўнасць у сучаснай сельскагаспадарчай тэрміналогіі набывае сінанімічная адпаведнасць «поўная форма тэрміна – кароткая форма тэрміна»: *ветэрынарная медыцына – ветэрынарыя, высільванне глебы – глебастанленне, вытворчасць кармоў – кармавытворчасць, зяблевае ворыва – зябліва, зяленіўная гародніна – зяленіва, яравыя збожжавыя культуры – яравыя; вадкія комплексныя ўгнаенні – ВКУ, інкубатарна-птушкагадоўчая станцыя – ІПС*.

Асаблівая семантычная з'ява, якая назіраецца ў межах сучаснай тэрміналогіі, – дэфінітыўная сінанімія. Гэта асаблівы тып сінаніміі, калі «тэрмін выражае паняцце, але паняцце выражана і азначэннем тэрміна» [5, с.57]: *аблаціроўка – прышчэпленне збліжэннем, барбаціраванне – апрацоўка насення кіслародам, кросбрыдзінг – міжпароднае скрыжаванне, севазварот – чараванне культур*.

Акрамя вышэй адзначаных тыпаў тэрміналагічнай сінаніміі, на сучасным этапе развіцця спецыяльнай лексікі працягваюць існаваць і варыянты тэрмінаў (хаця колькасць іх і зменшылася ў параўнанні з перыядам фарміравання сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы):

- фанетычныя (*адруб – водруб, заасіды – заацыды, імішанік – амшанік, лістэрыёз – лістэрылэз, фузарыётаксікоз – фузарыятаксікоз*);

- словаўтварацьныя (*выпас – адпас – выгул, ільномалацілка – ільномалатарня, кныр – кнораз, міжраддзе – міжрадкоўе, мнагаполле – шматполле, намалот – умалот*);

- марфалагічныя (*падкормка – падкорм, тарпа – торп*).

Такім чынам, як паказвае аналіз фактычнага матэрыялу, сінанімія прадстаўлена ў сельскагаспадарчай тэрмінасістэме на кожным з этапаў яе развіцця. Асабліва гэта датычыць перыяду становлення нацыянальнай тэрміналогіі, калі «адбываўся своеасаблівы агляд усіх наяўных рэсурсаў, якія змагла прадаставіць мова патрэбнасцям выражэння навуковых паняццяў» [6, с. 194]. У працэсе развіцця сельскагаспадарчай галіны вытворчасці шматлікія найменні выйшлі з ужывання, але наяўнасць некалькіх лексічных адзінак для называння аднаго навуковага паняцця характэрна і для сучаснай тэрміналогіі. Тэндэнцыя ўтвараць сінанімічныя рады асабліва праяўляецца ў тэрмінах такіх галін сельскай гаспадаркі, як аграхімія, вегэтарыя і фітапаталогія.

Існаванне дублетных тэрмінаў, сінонімаў і варыянтаў парушае адно з асноўных патрабаванняў да тэрміна – патрабаванне кананічнасці, таму, натуральна, большасць даследчыкаў разглядаюць сінанімію як адзін з самых істотных недахопаў сучасных тэрміналагічных сістэм. Аднак сінанімія настолькі распаўсюджана ў тэрміналогіі, што некаторыя лінгвісты лічаць мэтазгодным разглядаць яе як натуральны працэс. Так, В.П. Даніленка адзначае, што сінонімы ў тэрміналогіі «... не могуць быць правіламі, але яны занадта частае выключэнне, каб так катэгарычна іх забараняць» [7, с. 14]. Сапраўды, больш правільным будзе разглядаць сінанімію як непажаданую ў тэрміналагічных сістэмах, бо гаварыць аб поўным выключэнні сінонімаў з навуковай літаратуры і лексікаграфічных крыніц гакуль што рана. Ды гэта і немэтазгодна, напрыклад, у выпадках, калі сінанімічны рад утварае мадыфікацыя «поўная форма тэрміна – казоткая форма тэрміна».

Спіс літаратуры

1. Крыжановская А.В., Симоненко Л.А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. – Киев: Наукова думка, 1987.

2. Толикина Е.Н.. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970.

3. Красней В.П. Аб сінонімах, дублетах і варыянтах у тэрміналогіі: Веснік БДУ. Сер.4. – 1995. – №1. – С.25-27.

4. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 19. Слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі (Праект). – Мінск, 1928.

5. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высш. школа, 1987.

6. Кутина Л.Л. Формирование языка русской науки / Акад. наук СССР. Ин-т рус. языка; Отв. ред. Ф.П. Филин. – М. – Л.: Наука. Ленингр. отделение, 1964.

7. Даниленко В.П. Лингвистические требования к стандартизируемой терминологии // Терминология и норма / Акад. наук СССР. Ин-т рус. яз. Отв. ред. В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1972. – С.5-32.